

QUÈ SE N'HA FET DE LA FEMINITAT DELS ARBRES

La veritat és que tot va començar una mica com un joc, que vaig explicar a Modest Prats, a qui dedico aquestes *nugae* amb motiu del seu pas a una vida més ociosa *patulae recubans sub tegmine fagi*. I, és clar, perquè jo no sé viure sense arbres. Fa anys que repeteixo a les meves classes a la Universitat de Girona que els noms dels arbres en llatí són de gènere femení, i, complaguda per aquesta feminitat, he anat donant voltes a la pèrdua d'aquesta feminitat al seu pas a les llengües romàniques. Però no m'havia posat mai a estudiar aquest fet. Al professor Prats no li va pas semblar malament que aprofundís en la qüestió enunciada en el títol d'aquest paper i me'n va donar pistes. Però avui, davant de tan docta concurrència em sento una mica incòmoda per haver de parlar de sexe, ni que sigui del sexe dels arbres. Jo, els ho he de confessar, quan em sento més tranquil·la, és quan puc fer meves les sàvies paraules d'Horaci o les magnífiques descripcions de Virgili. Ho saben bé i ho suporten estoicament molts dels que són presents. Però aquí em tenen intentant d'acomplir el compromís de parlar de la perduda feminitat dels arbres en les llengües romàniques i molt especialment en català. Carles Miralles em va escoltar *tota aure*, com sempre fa i tant li agraeixo, i em va donar la pista d'un article d'Agustín García Calvo que tractava d'una qüestió similar: «La feminidad del camino»¹ en grec clàssic. Un altre gran amic m'ha ajudat de més lluny, sense saber-ho: Joan Bastardas i un seu treball que porta el títol «Els vells noms d'arbres fruiters a la toponímia catalana».²

1. Va aparèixer a *Emerita* xxxii (1964), p. 49-56.

2. Fou publicat en primer lloc amb el títol «Nota sobre els noms d'arbres fruiters en la toponímia catalana», a *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, p. 203-217 i posteriorment fou inclòs amb retocs importants al seu recull d'estudis *La llengua catalana mil anys enrera*, Barcelona, Curial, 1995, p. 255-278. En aquest treball citaré sempre l'edició de 1995.

Amb l'incentiu i l'ajut dels uns i dels altres m'he endinsat en un bosc espès del qual espero sortir, jo no gaire esgarrinxada i vostès no gaire avorrits. La invocació i la dedicatòria ja saben que eren recursos utilitzats pels clàssics en el començament de les seves obres per tal que aquestes fossin més ben rebudes. Ja em perdonaran els meus tres il·lustres amics per fer-los servir d'escut. Espero.

García Calvo enceta el treball mencionat amb una reflexió sobre la sexualització del gènere gramatical. L'entén com un procés que inicialment es produeix en els mateixos parlants d'una llengua, però que continuen els gramàtics i lingüistes. Considera que aquest procés és un efecte de la tendència a atribuir una justificació semàntica basada en la «realitat» a la classificació formal que es produeix entre els noms. Creu, García Calvo, que fer que les formes parlin és una tendència que hom pot reconèixer que actua fàcilment i incessantment sobre aquells que parlen una llengua. Per exemple, l'ús de mots onomatopèics és una mostra clara d'aquesta tendència de reproduir amb la paraula la realitat que ens envolta, de dibuixar la realitat amb uns mots determinats. I l'ús de noms parlants per designar l'estimada en poesia seria una altra mostra d'aquesta tendència, ara ja en la paraula escrita. García Calvo interpreta aquest fet com l'eterna rebel·lió de la llengua contra la seva arbitrarietat i convencionalisme. Al mateix temps considera que la lingüística moderna (hem de pensar que aquest text s'escriu l'any 1964, per tant no és tan moderna) resta ancorada en la creença que la reflexió gramatical s'origina a partir de l'atribució a la «mentalitat primitiva» de tota mena de concepcions animistes i sexuals del món, que haurien deixat la seva empremta en la divisió dels noms en gèneres, en comptes de reconèixer que allò que en la mentalitat primitiva i en la dels mateixos lingüistes es posa de manifest és la tendència a donar una raó «real» als fets «realment» immotivats que la llengua presenta.

García Calvo posa exemples de l'arbitrarietat d'alguns masculins i femenins en llengua castellana i en llengua grega, que res no tenen a veure amb la suposada realitat. Però reconeix que hi ha un punt central i fosc en la distribució de l'ús de les formes pronominals en *-os* i en *-a*, així com en l'adscripció preferent dels abstractes adjectivals en *-a* a la qualificació o designació d'éssers de sexe femení, en què la referència a la realitat no es podrà defugir fàcilment. La paraula grega que s'utilitza per anomenar el camí és *ὄδος*, substantiu de tema en *-o* i per tant masculí, perquè des que el grec ens és conegut es posa en marxa el procés de lligar cada vegada més les formes en *-o* al masculí. Així, la feminitat del camí en grec resulta especialment cridanera, com la paraula llatina *manus*, que al costat dels heteròclits *domus*, *annus* i *Quercus* són dels pocs substantius femenins de la quarta declinació, de tema en *-u*. En llatí també el camí té nom femení de la primera declinació: *uia*. I també el nom de la mà és femení en grec *Χειρ*. Diu García Calvo: «Hago gracia de las consabidas alusiones que, para explicar tan persistente feminidad, suelen hacerse

a la concavidad o pasividad a la huella del masculino pie que al camino habría caracterizado, a la receptiva oquedad de la mano, y demás obscenidades, que no sé si serán muy propias de las mentalidades “primitivas”, pero desde luego parecen muy atrayentes para las de los gramáticos.»³

L'explicació d'aquest fenomen lingüístic li ve donada a García Calvo per l'existència de formes interrogatives i demostratives en *-a*, que van acabar identificant-se amb el femení de la declinació adjectiva i que, per les regles de la concordança, van atreure el nom del camí i de la mà i d'altres, que apareixien amb molta freqüència en construccions d'aquestes característiques, al gènere femení.

No m'entretindré més en aquestes qüestions i m'endinsaré ja decididament en el bosc a la recerca de la perduda feminitat dels arbres. Un dels quals ja ha aparegut, la *Quercus*, com a excepció femenina dels noms de la quarta declinació. L'alzina serà protagonista destacada d'aquest bosc. Ja ho veuran.

És sabut que en l'antiguitat grecollatina els arbres eren considerats sagrats i protegits per nimfes que habitaven a l'interior. Es tractava sempre de divinitats femenines: les dríades i les hamadríades. Les dríades prenen el seu nom del grec *δρυς*, que significa 'arbre'. No es podien tallar els arbres fins que no s'asseguraven que les dríades havien abandonat el seu habitatge. Les hamadríades, del grec *αμ* ('amb') i *δρυς* ('arbre'), vivien i morien tancades dins de l'arbre. Els antics creïen que naixien amb l'arbre, el protegien i compartien el seu destí. Les unes i les altres eren considerades éssers mediadors entre els homes i els déus. Es creia que vivien llarg temps: deu vides de palmera, és a dir, nou mil set-cents vint anys.

Si ens hem de remuntar als inicis ens adonarem que, en l'estudi comparatiu dels noms en les llengües indoeuropees, els arbres són considerats femenins perquè produeixen fruits, mentre que els noms dels fruits són neutres.⁴ És clar que no tots els arbres són fruiters, i així, entrem ja en una primera contradicció d'origen, que vindria a refermar la teoria de García Calvo en el sentit que és més habitual i poderosa la influència inversa de la llengua sobre la realitat, que no pas la realitat sobre la llengua.

A partir dels estudis sobre morfologia històrica del grec, sabem que els noms dels arbres en grec són femenins i els dels fruits dels arbres són neutres, perquè són considerats com un producte i per oposició al femení dels arbres: *απιον* ('pera') és el fruit de *η απιος* ('perer'); *συκον* ('figa') és el fruit de *η συκη* ('figuera'); per a l'olivera, en canvi, *ελαια* designa l'arbre i el fruit, però *ελαιον* és l'oli.⁵ La regla torna a basar-se, com poden comprovar, en els arbres fruiters.

3. Vegeu GARCÍA CALVO, «La feminidad...», p. 51

4. Ho afirma A. MEILLET, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, University of Alabama Press, 1964, p. 340 i 397.

5. Vegeu P. CHANTRAINE, *Morphologie historique du grec*, París, Klincksieck, 1967, p. 29.

La regla general dels gèneres en llatí diu que: «Són femenins els noms de dona, d'arbres, de ciutats, de països i d'illes.» El mateix nom comú *Arbor arboris* també és femení. Hi ha unes excepcions que són mostrades en aquestes regles:

- (1) *Arboris est nomen muliebre, sed excipiantur mas Oleaster, Acer neutrum, cum Subere Robur.*⁶
- (2) *Arboris est nomen muliebre. Sed excipiat Romaguera, Mata o Espinal, Oliver bort. Hic Rubus, et Dumus, foliisque Oleaster amaris. Especie de vime. Roure, Surer, Especie de Roure. Neutra Siler, Robur cum Subere, junte Laburnum.*⁷
- (3) *Son femeninos los nombres propios de árboles, como: Malus,-i, el manzano; Pirus,-i, el peral. De estos se exceptuan, Oleaster y sus semejantes, como: Pineaster, que son masculinos: Acer, Suber y Robur que son neutros como en este exámetro: Mas Oleaster, Acer neutrum, Cum subere, Robur (acebuche, acre, alcornoque o corcho, roble).*⁸

Així és que les excepcions de feminitat arbòria en llatí corresponien a l'oliviera borda o ullastre —que resultava ser masculí—, i l'erable, el suro (o alzina surera) i el roure —que eren neutres— i alguns altres. També en llatí els noms d'arbres eren femenins, perquè l'arbre és considerat un ésser que té i dóna vida i s'oposa al nom del fruit, generalment neutre, perquè és considerat un producte inert, com diu Bastardas.⁹ Així tenim els casos següents en què se segueix la norma: *Pirus* és el nom de la perera i *pirum*, el nom de la pera; *Malus* és el nom de la pomera i *malum*, el nom de la poma; *Prunus* és el nom de la prunera i *prunum*, el nom de la pruna; *Arbutus* és el nom de l'arboç i *arbutum*, el de la cirera d'arboç; *Morus* és el nom de la morera i *morum* és el de la móra. Pel que fa a *oliua*, igual que en grec, designa l'arbre i el fruit, mentre que *oliuum* és l'oli. Amb els exemples anteriors hom s'adona que els noms llatins dels arbres eren femenins fins i tot si es declinaven segons el model de la segona declinació, que es caracteritza perquè és un model masculí, o segons el model de la quarta, que també es caracteritza pel fet de tenir la majoria de

6. Apareix a *El arte explicado y gramático perfecto*, p. 102.

7. Segons es pot llegir a Aelii Antonii Nebrissensis, *Grammaticarum Institutionum, multis praeceptionibus apprime, necessariis aucti, atque publicae utilitate editi; quibus etiam accessit Prosodia a P. Emmanuele Alvarez, e Societate Iesu, compilata*, Cervera, Joseph Barber, (s. a.), p. 96.

8. L'he presa de *Gramática Elio Antonio de Nebrija, con la explicación y notas del P. Agustín de S. Juan Bautista, de la religión de las Escuelas Pías*, (s. ll.), 1755, p. 118.

9. Vegeu BASTARDAS, «Els vells...», p. 265.

noms masculins. Així per exemple *Quercus* ('alzina'), que al costat d'*anus* ('vella'), *domus* ('casa') i *manus* ('mà') és un dels pocs substantius femenins de la quarta declinació.

Hi ha casos, però, que no fan aquesta distinció entre arbre i fruit, així per exemple el femení *ficus* de la segona declinació pot designar la figuera i també la figa, al mateix temps el neutre *cerasium* permet designar la cirera i el cirerer. El femení *nux* de la tercera declinació significa 'nou', però també designa la noguera, l'avellaner i l'ametller; el femení de la primera declinació *castanea* designa indistintament el castanyer i la castanya; *amygdala*, femení de la primera declinació, pot designar l'ametlla, l'ametlló i l'ametller, com un neutre *amygdalum* de la segona declinació; el femení de la primera *Mespila* designa el nespler, però també es pot anomenar amb el neutre *mespilum*, que designaria originàriament nespla. Així és que, tal com afirma Bastardas, «aquesta manera de designar els arbres fruiters i llurs fruits no constitueix en llatí (tampoc en grec, sigui dit de passada) pròpiament un sistema; en tot cas, seria un sistema molt poc sistemàtic: hi ha massa excepcions».¹⁰

En llatí vulgar, segons Väänänen,¹¹ els noms d'arbres femenins en *-us* i en *-i* van adoptar el gènere masculí dels altres noms d'aquesta categoria: *alnus* i *populus* ja apareixen com a masculins des del segle IV,¹² mentre que *Fagus*, *Fraxinus*, *Pinus* s'han convertit en masculins més tardanament.

Què ha passat en les llengües romàniques i, més concretament, en català amb aquesta primera i originària feminitat dels arbres? Què se n'ha fet? Per elaborar aquest breu comentari he pres com a punt de referència la llista d'arbres que apareix a la *Guia dels arbres dels Països Catalans* de Ramon Pascual (1985),¹³ que he contrastat amb les llistes del número 1 dels *Dossiers Agraris*, publicats l'any 1995 per la Institució Catalana d'Estudis Agraris, filial de l'Institut d'Estudis Catalans. La riquesa de variants per a una mateixa denominació recollida per A. M. Alcover i F. de B. Moll en el *Diccionari català-valencià-balear* (Palma de Mallorca, 1978), m'ha estat fonamental per dur a terme aquest recorregut pels arbres. Quan m'ha convingut he utilitzat també el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* de Joan Coromines. M'ha ajudat molt el treball de Bastardas ja mencionat, «Els vells noms d'arbres fruiters en la toponímia catalana». M'he servit també de l'*Elsevier's dictionary of trees and shrubs*, compilat per Hugues Vaucher i publicat l'any 1986,¹⁴ un nomenclàtor llatí, anglès, francès, alemany i italià d'arbres i arbusts, que m'ha estat utilíssim per establir comparacions amb aquestes llen-

10. He prè la citació de BASTARDAS, «Els vells...», p. 265.

11. VEIKKO VÄÄNÄNEN, *Introducción al latín vulgar*, Madrid, Gredos, 1967, p. 171-172.

12. Hom pot veure *Thesaurus linguae Latinae*, Leipzig, 1900, s. v.: *bus*.

13. Publicat a Barcelona per l'editorial Pòrtic.

14. L'empresa editora és Elsevier Science Publishers B. V., Amsterdam, Oxford, Nova York, Tòquio.

gües. He consultat també un deliciós estudi titulat *Les noms des arbres* de Lucien Guyot i Pierre Gibassier¹⁵ i l'article «Les noms des arbres» de Gaston Duchet-Suchaux,¹⁶ entre d'altres. Què n'he après, de tot plegat? Només uns pocs apunts que els explicaré tot seguit.

La primera constatació que puc fer, i potser era d'esperar aquesta conclusió, és que el gènere dels arbres només interessa en el domini de la gramàtica històrica. Així és que no em desagrada la idea de seguir aprofundint en aquesta qüestió en un futur.

En català, la designació dels arbres fruiters i dels seus fruits és afí al model gal·loromànic i, per a Bastardas, és «d'una gran nitidesa, simplicitat i regularitat». El nom de l'arbre deriva del nom del fruit a partir del sufix *-arius/-aria*, i així tenim les terminacions *-er/-era*, masculina i femenina, tal com veurem.

Bastardas creu que «en una època remota, que podria ser anomenada protocatalana, o potser fins i tot llatina, hi havia en el domini originari del català un sistema de designació dels arbres fruiters, especialment els que no són de verger, en el qual l'arbre i el fruit portaven el mateix nom sense que es presentés ni tan sols distinció de gènere. Aquest sistema, no aliè al llatí, hauria estat esborrat pel sistema de designació català».¹⁷

L'estudi de documents anteriors a l'any 1100 ha permès al professor Bastardas assenyalar que «la generalització del sufix *-arius/-aria* respon a la necessitat de suprimir homonímies a la llarga intolerables i ha esborrat del tot el primitiu sistema, del qual, però, sobretot gràcies al baix llatí català, tan ric, i a la toponímia, tan extraordinàriament conservadora, podem dir-ne alguna cosa. Pel que fa a la cronologia, la documentació que hem reunit dels segles IX, X i XI sembla demostrar, en primer lloc, que el sistema de designar el nom dels arbres fruiters mitjançant el sufix *-arius/-aria* és antiquíssim, però que no es generalitza fins als segles X i XI».¹⁸

He dividit els noms dels arbres, sense tenir present la distribució dialectal, que mereixeria un estudi molt més extens,¹⁹ en els quatre grups següents:

15. De la col·lecció «Que sais-je?» núm. 81, París, Presses Universitaires de France, 1966.

16. Dins *L'arbre. Histoire naturelle et symbolique de l'arbre, du bois et du fruit au Moyen Age*, París, Le Léopard d'Or, 1993, coll. « Cahiers du Léopard », núm. 2, p. 13-23.

17. Ho podeu llegir a BASTARDAS, «Els vells...», p. 259-260.

18. Vegeu BASTARDAS, «Els vells...», p. 271.

19. Germà Colón afirma que «el género de los árboles frutales es, en realidad, el mismo en Cataluña y en Valencia», en contra del que deia W. D. STEMPER, *Zur Frage des Geschlechts der romanischen Obstbaumnamen auf -ARIUS*, Z 75, 1959, p. 260: «En el valenciano, por el contrario, subsiste una serie de formas femeninas». Ho trobem a K. BALDINGER, *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica*, Madrid, Gredos, 1972, p. 131-132.

a) Per a molts dels arbres sobreviuen i coexisteixen les dues possibilitats: masculí i femení. Depenent de les zones geogràfiques, una de les dues opcions ha tingut més èxit que l'altra i s'ha transformat en el nom més usat, tot i que ambdues formes es poden donar.²⁰ És el cas dels arbres següents:

1. àlber i alba, albe i aube / *Populus alba* / peuplier argenté / pioppo argentato / chopo, alno, pobo, álamo blanco
2. ametller i ametllera / *Prunus dulcis* / amandier / mandorlo / almendro, almendrero, almendrera
3. arboç, arbocer i arbocera / *Arbutus unedo* / arbousier, arbre aux fraises / corbezzolo o albatro / madroño, madroñero, madroñera, alborto
4. codonyer i codonyera / *Cydonia oblonga* / cognassier, coignier, cou-donnier / cotogno, melo cotogno, cotogna / membrillo, membrillero
5. freixe i freixa / *Fraxinus excelsior* / frêne, quinquina d'Europe / frassinio / fresno
6. garric i garriga, coscoll, revell / *Quercus coccifera* / chêne Kermès, garric, garouille, chêne à chochenille, kermès / quercia spinosa / coscoja
7. garrofer i garrofera / *Ceratonia siliqua* / caroubier, carouge / carrubo / algarrobo, algarrobero, algarrobera
8. gatsaule i gatsaula, gatell / *Salix caprea o cinerea* / saule marsault, saule mâle, saule de printemps, saule des chèvres, marsault, marsaux / salicone, salcio caprino / sauce cabruno
9. llentiscle i llentisca o llentrisca i llentisclera / *Pistacia lentiscus* / lentisque / lentisco, sandro, lentischio / lentisco, almácigo, charneca
10. llimoner i llimonera, llimera / *Citrus limon* / citronnier, limonier, agrume / limone / limonero
11. magraner i magranera / *Punica granatum* / grenadier / melograno, pomo granato/ granado
12. mandariner i mandarineria, mandarí, taronger mandarí / *Citrus deliciosa* / clémentinier / clementina / mandariner, naranjo de la China, naranjo mandarín
13. nespler, nesprer i nesplera, nesprera, micaquer / *Mespilus germanica* / néflier / nespolo / níspero
14. om i oma / *Ulmus minor* / orme, ormeau / olmo / olmo, olma
15. pi i pina / *Pinus* / pin / pino / pino
16. plàtan i platana, plataner / *Platanus x hispanica* / platane / platano / plátano
17. pollancre, polla o poll / *Populus nigra* / peuplier / pioppo / chopo, alno, pobo, álamo negro
18. presseguer i presseguera / *Prunus persica* / pêcher, mirecourtois / pesco / melocotonero

20. En primer lloc apareix el nom en català, tot seguit en cursiva el nom en llatí, a continuació el nom en francès, en quart lloc el nom en italià i finalment el nom en castellà. Les llistes no pretenen ser exhaustives.

19. server i servera / *sorbus domestica* / sorbier, cormier, alisier / sorbo, sorba / serbal, serbo
20. tamaríu i tamariua / *Tamarix* / tamaris / tamerice / tamariz, taray, tamarisco, taraje
21. tell i tella, tiver / *Tilia platyphyllos* / tilleul / tiglio / tilo, tila, tilia
22. vern i verna / *Alnus glutinosa* / aulne, verne, vergne / ontano, alno / aliso, abedul, arraclán

b) Es pot donar també una altra combinació: quan el nom més freqüent és el femení, però apareix així mateix la masculinització:

1. figuera i figuer / *Ficus carica* / figuier / fico / higuera, breval
2. magnòlia i magnolier / *Magnolia grandiflora* / magnolier, magnolia / magnolia/ magnolia
3. morera i morer / *Morus alba* o *nigra* / mûrier / moro, gelso / morera, moreda, moral
4. noguera i noguer / *Juglans regia* / noyer / noce / nogal, noguera
5. olivera i oliu o oliver / *Olea europaea* / olivier / olivo, ulivo, olivera / olivo, oliva, olivera
6. palmera i palmer / *Phoenix dactylifera* / dattier, palmier / palma, palmizio / palmera, palma
7. perera i perer / *Pyrus communis* / poirier / pero / peral
8. pomera i pomer / *Pyrus malus* o *Malus* / pommier / melo, pomo / manzano, manzanero
9. prunera i pruner / *Prunus domestica* / prunier, pruneaulier, reine-Claude, mirabellier / pruno, susino, prungnolo, regina claudia, susino mirabelle / ciruelo
10. surera i surer / *Quercus suber* / chêne liège, sùrier / sughera, quercia da sughero / alcornoque.
11. vimetera o vimener i vimenera o vimera / *Salix fragilis* o *viminalis* / saule, osier / salice, vimine, vinco / mimbre, mimbrera, mimbrón

c) Una altra possibilitat, la més rara, és la que preveu noms femenins sense l'opció del masculí:

1. acàcia / *Acacia* / acacia / acacia / acacia
2. alzina, aulina o carrasca / *Quercus ilex* / chêne (vert) (m.), yeuse (f.) / quercia, leccio, elce / encina, encino, carrasca, coscoja, chaparro
3. blada o erable / *Acer opalus* / erable, duret, ayard / acero, loppo / arce, acirón
4. mimosa / *Mimosa* / mimosa (m. i f.) / mimosa / mimosa
5. moixera (i de guilla) / *Sorbus aria* o *aucuparia* / sorbier, alisier, allier, drousier / sorbo, farinaccio / mostajo, mostellar, sorbo, serbal, serbo
6. robínia / *Robinia pseudacacia* / robinier / robinia / robinia, acacia falsa
7. savina / *Juniperus phoenicea* / genévrier rouge / ginipro fenicio / sabina
8. troana / *Ligustrum lucidum* / troène / ligustro, alheña

d) Però la majoria dels noms són masculins i no accepten l'opció del femení:

1. aladern i aladernó / *Rhamnus alaternus* / nerprun alaterne, alardier, alaterne, sanguin blanc / alaterno, legno puzzo, linterno, illatro / aladierno
2. albercoquer / *Prunus armeniaca* / abricotier commun, prunier d'Arménie / albicocco commune / albaricoquero
3. ailant, vernís del Japó / *Ailanthus altissima* / ailante, arbre du ciel, faux vernis du Japon, ailante glanduleux, arbre des dieux / ailanto / ailanto
4. arbre de l'amor, arbre de Judea o arbre de Judes / *Cercis siliquastrum* / arbre de Judée, gainier, arbre de Judas, arbre de feu, arbre d'amour, bouton rouge / siliquastro, albero di Giuda / árbol del amor, ciclamor
5. arç (blanc) / *Crataegus monogyna* / aubépine monogyne, aubépine à un style, épine blanche, épine de mai / biancospino, cratego monogino / majuelo, espino albar
6. auró (blanc o negre) / *Acer campestre* o *monspessulanum* / érable champêtre, acéraille, bois chaud, auzérolle, petit érable / acero campestre, oppio, testucchio / arce menor
7. avellaner / *Corylus avellana* / noisetier commun, coudrier commun, aveline, avelinier, coudrier à fruits / nocciolo, avellano / avellano
8. avet / *Abies alba* / sapin blanc, sapin pectiné, sapin argenté, sapin des Vosges, sapin de Norvège / abete bianco / abeto, pinabete
9. bedoll / *Betula pendula* / bouleau commun, bouleau blanc, bouleau verruqueux, bouleau pleureur, bouleau odorant, boulard, arbre de la sagesse, bois à balais / betulla bianca, betulla comune / abedul
10. boix / *Buxus sempervirens* / buis commun, buis toujours vert, bois bénit, bois d'Artois / bosso, mortella / boj
11. caqui, caquier / *Dyospiros kaki* / kaki, plaqueminier kaki / cachi, kaki, loto del Giappone / caqui
12. castanyer / *Castanea sativa* / châtaignier commun, castagnié / castagno domestico, castagno comune, marrone / castaño
13. cedre / *Cedrus atlantica* / deodora, libani / cèdre / cedro / cedro
14. cirerer / *Prunus avium-cerasium* / merisier, cerisier sauvage, cerisier des bois, cerisier des oiseaux, guignier sauvage / ciliegio selvatico, visciolina / cerezo
15. desmai / *Salix babylonica* / saule pleureur de Chine, saule parasol, saule de Babylone / salice piangente, salice babilonese / sauce llorón
16. érable / *Acer platanoides* / érable plane, faux sycomore, plane / acero riccio, acero platano, falso sicomoro / arce real
17. eucaliptus / *Eucalyptus globulus* / eucalyptus bleu, gommier bleu, eucalyptus globuleux, arbre à fièvre / eucalipto globoso / eucalipto
18. faig / *Fagus sylvatica* / hêtre commun, fayard, foyard / faggio / haya
19. gatell / *Salix cinerea oleifolia* / saule à feuilles d'olivier, saule roux / salice di Gallura / salguero negro
20. ginebró o ginebre / *Juniperus communis* / genévrier commun, genièvre / ginepro comune, ginepro montano / enebro

21. ginjoler / *Ziziphus jujuba* / jujubier, jujubier de l'Inde, ciroulier, dattier de Chine, guindanlier / giuggiolo, sisifo / azufaifo
22. grèvol, grevo, grevoler, bois grèvol, arbre del visc, arbre de mal fruit / *Ilex aquifolium* / houx commun, houx d'Anglaterra / agrifoglio / acebo
23. guinder, guindoler / *Prunus cerasus* / griottier, cerisier acide / marasca, ciliegio montano, amarena, visciolo / guindo
24. lledoner / *Celtis australis* / micocoulier d'Europe, micocoulier de Provence, micocoulier austral, bois de Perpignan / bagolaro, spaccassasi / almez
25. llorer / *Laurus nobilis* / laurier commun, laurier d'Apollon, laurier sauce, laurier vrai, laurier noble, laurier franc, laurier des poètes / alloro, lauro / laurel
26. margalló, bargalló, garballó / *Chamaerops humilis* / palmier nain, faux doum, chamérops / palma di S. Pietro, palma nana / palmito, margallón
27. nisprer (nesprer a Pascual) / *Eriobotrya japonica* / bibacier, néflier du Japon, bibas, faux néflier / nespolo del Giappone / níspero del Japón
28. perelloner, perera silvestre, perera borda / *Pyrus spinosa* o *pyraster?* / poirier sauvage / pero selvatica, perastro / peral silvestre
29. pinastre, pi bord / *Pinus pinaster* / pin maritime, pin à trochets / pino marittimo / pino rodeno, pino marítimo.
30. poncemer, poncirer, ponciner, ponciler, poncimer / *Citrus medica* / cédratier / cedro, cedrato / cidro
31. roure / *Quercus robur* / chêne pédonculé, chêne commun, chêne à grappes, chêne mâle, chêne d'Anglaterra / farnia, quercia farnia, quercia pedunculata / roble, carballo
32. salze / *Salix alba* / saule blanc, saule argenté, saule vivier, osier commun, osier blanc / salice bianco / sauce
33. taronger / *Citrus aurantium* o *sinensis* / oranger / arancio / naranjo
34. teix / *Taxus baccata* / if commun, if d'Europe, if d'Anglaterra, ifreteau / tasso / tejo
35. trèmol / *Populus tremula* / tremble, peuplier tremble / tremolo, pioppo tremolo / temblón, álamo temblón
36. ullastre / *Olea europaea sylvestris* / olivier sauvage, oléastre / oleastro, olivo selvatico / acebuche
37. xiprer / *Cupressus sempervirens* / cyprès commun, cyprès d'Italie, cyprès méditerranéen, cyprès toujours vert / cipresso comune / ciprés

Si bé és cert que en català la majoria dels arbres només admeten una forma i és més freqüent la masculina, la possibilitat de designar l'arbre amb un femení és elevada, encara que alguns d'aquestes formes siguin prou inusuals en la nostra llengua. Amb tot, existeixen, i es podrien utilitzar si ens ho proposéssim. La tendència, però, pot ser la de masculinitzar els noms d'arbres en el llenguatge usual, com en francès.

Efectivament, en francès la feminitat dels arbres és una excepció, la norma és la masculinització dels noms dels arbres. Fixem-nos en alguns noms

acabats en *-a*: *mimosa* és masculí en el llenguatge usual i en canvi l'Académie el fa femení, *magnolia* ni tan sols ofereix la forma femenina, i sí en canvi la possibilitat masculina amb *magnolier*, tampoc no són femenins *le sequoia* o *le thuya* o *le yucca*, per mostrar alguns noms de final inequívocament femení. La *Robinia* llatina s'ha convertit en *le robinier*, i la *troana* en *le troène*.

Potser també en català es produeix una preferència pels noms masculins. Es fa difícil d'esbrinar-ho. Hi ha alguns arbres inequívocament femenins, tot i que admeten la forma masculina, penso en la palmera i l'olivera. I d'altres inequívocament masculins, com el pi o el pollancre, per exemple. Però n'hi ha d'altres que no sabria classificar tan rotundament, sobretot els fruiters: pomer/-era, perer/-era, etc. Amb tot, dels arbres estudiats, la suma de possibilitats decanta la balança cap a un major nombre de masculins per sobre de femenins.

En castellà predominen també els noms masculinitzats enfront d'alguns pocs casos: *higuera*, *mimosa*, *magnolia*, *sabina*..., en què l'arbre té només la denominació en femení, i uns quants més en què es dona la doble possibilitat: *encina* / *encino*, *almendro* / *almendrera*.

En italià, la freqüència més elevada és d'arbres amb nom masculí amb molt poques excepcions, les ja tan mencionades *acacia*, *mimosa*, *robinia*, i també *betulla* o *quercia*. Pocs casos admeten les dues formes.

Em vull fixar, però, en un arbre, l'alzina, i en la seva evolució en les llengües romàniques. És femenina sense cap altra opció en català, prové d'una *ilicina* del llatí vulgar, que d'altra banda deriva de la *Ilex ilicis* del llatí clàssic; femenina també, *encina*, però amb l'opció de la forma masculina *encino* en castellà; en italià és femenina: *quercia*, però deriva de *Quercus* i no d'*Ilex*, és a dir, que en italià s'ha mantingut la forma femenina del llatí, però amb la terminació pròpia del femení que és amb *-a*. Amb tot apareix la masculinització *quercio*, precisament per denominar la *Quercus × hispanica Fulhamensis*: una sola classe d'alzina de la forma masculina davant de seixanta-set classes de la forma femenina *quercia*. D'*Ilex*, en deriva el masculí *leccio*, que designa una classe d'alzina de fulles arrodonides. En francès el seu nom és *chêne*, masculí, és clar, i d'origen cèltic un hipotètic **cassano*,²¹ que també apareix en llatí vulgar, és l'arbre sagrat del druidisme i el més freqüent a la Gàl·lia. Apareix també una forma *yeuse* (d'*Ilex*) femenina, que data de 1552, és una adaptació del provençal *euse*, i denomina una espècie meridional d'alzina, de fulles persistents i punxegudes, que és més coneguda amb el nom de *chêne vert* i que designa la *Quercus ilex*, és a dir, l'alzina de les riberes mediterrànies. Els druides són els homes de les alzines, sembla.

Callímac a l'*Himne a Delos* (versos 82 i següents) pregunta a les muses si les alzines van néixer al mateix temps que les nimfes i explica que les nimfes

21. Sobre l'etimologia del mot vegeu Gaston DUCHET-SUCHAUX «Les noms...», p. 18-20 i Lucien GUYOT i Pierre GIBASSIER, *Les noms...*, p. 19-23.

estan contentes quan l'aigua del cel rega les alzines i estan de dol quan aquestes perden les fulles. De fet, les alzines no es queden mai sense fulles, però ara, al mes de maig, perden les fulles velles i renoven quasi del tot la seva cabellera. Podria continuar parlant d'alzines perquè he escrit aquest paper sobre la feminitat dels arbres mentre per la finestra del meu estudi anava veient caure una pluja de fulles seques d'alzina surera i l'aire estava carregat del pol·len que es desprenia de la flor d'arracada d'aquestes mateixes alzines, les que són protagonistes de *Quanta, quanta guerra* i les que aixoplugaven el notari Riera al pròleg de *Mirall trencat*, les que tenen ulls del *Viatge al poble de la por*, les obres de Mercè Rodoreda escrites a Romanyà de la Selva. Els podria dir que l'arbre de Rodoreda «per discret, per la seva fulla perenne, la soca rugosa del suro» era l'alzina sagrada i els podria posar exemples de tants escriptors que han parlat d'arbres, que s'han identificat amb el seu esperit femení o masculí, però no ho faré. Setze anys enrere vaig passar nou mesos escrivint sobre els arbres i la seva relació amb nosaltres, els humans.

Em deixin quedar amb la rotunda feminitat dels arbres en la literatura llatina, em deixin quedar amb «la pi sagrada», «la roure sonora» i «la faig estesa» de les *Bucòliques* de Virgili, «la om frondosa i antiga» de l'entrada als Inferns de l'*Eneida*, «la xiprer odiosa» i «la llorer dèlfica» de les *Odes* d'Horaci. Perquè aquesta distorsió del masculí fet femení en llatí em continua entusiasmant molt més que la fluctuació convencional i arbitrària en què s'ha acabat convertint en les llengües romàniques la qüestió del gènere dels arbres. Tot i que reconec que la llibertat de donar a l'arbre un nom femení o masculí és prou atractiva i sàvia. Així és que voldria acabar amb set versos d'una amiga de tots, que tots enyorem. El poemari *Kyparíssia* de Maria Àngels Anglada es clou amb el poema «Les fonts», dedicat als seus pares i germans. En els versos finals crec que condensa sàviament aquesta dualitat del gènere dels arbres en català:

Tot al voltant de llits d'herba vetllaven gegants molt benignes,
roures d'altíssimes veles —el vent hi cantava i el bru rossinyol.
Quan s'adormia la tarda acotxada per l'aigua i les fulles
i l'argent remorós de les albes semblava un adéu
amb recança deixàvem les nimfes al verd santuari
al país dels infants on les fonts eren clares
i descalços petjàvem els còdols dels rius resplendents.

Els deixo triar entre els gegants dels roures i les nimfes de les albes.

MARIÀNGELA VILALLONGA